

ZENOBIA KNAKIEWICZ

AKTUALNE ASPEKTY TEORII PIENIĄDZA G. F. KNAPPA

I. WPROWADZENIE

Gdy demonetyzacja złota stała się faktem, warto — jak się wydaje — rozpatrzyć tzw. państwową teorię pieniądza G. P. Knappa¹. Teoria ta wyrosła na podłożu krytyki towarowej teorii pieniądza, zwanej przez niego metalistyczną teorią (Metalltheorie) i budziła wiele kontrowersji w czasie, gdy istniał jeszcze system waluty złotej. Jak wiadomo, krajowe systemy waluty złotej upadły w latach trzydziestych, ustępując miejsca narodowym systemom pieniądza niezależnego. W latach siedemdziesiątych upadł też system z Bretton Woods. Przestały więc istnieć systemy, w których ustalano parytety złota, czyli inaczej mówiąc nie ma już systemu par value².

Zdaniem G. F. Knappa towarowa teoria pieniądza straciła rację bytu już w 1871 r., tzn. z chwilą rozpowszechnienia się systemu waluty złotej, zniesienia bimetalizmu i porzucenia waluty srebrnej. Traktując te zjawiska z teoretycznego punktu widzenia stwierdzał, że z tą chwilą przestały istnieć przesłanki do prowadzenia polityki pieniężnej, mającej na celu kształtowanie towarowej substancji pieniądza. Podkreślał, że przemiany w systemach pieniężnych, które nastąpiły w 1871 r., zadały ostateczny cios towarowej teorii pieniądza. W wyniku tych przemian dotychczasowy typ polityki pieniężnej został wyeliminowany przez nowy typ tejże polityki, zwany przez niego polityką kształtowania środka płatniczego³.

Takie stanowisko było trudne do przyjęcia w czasie, gdy istniał jeszcze system waluty złotej i to nawet wtedy, gdy reżim tego systemu był

¹ Georg Friedrich Knapp (1842-1926), profesor ekonomiki i statystyki od 1869 r. w Lipsku, a w latach 1874-1919 w Strasburgu. Główna jego praca *Staatliche Theorie des Geldes* ukazała się w 1905 r., natomiast czwarte jej wydanie, na którym opieram swoje wywody, ukazało się w 1923 r.

² Tego rodzaju terminologia jest używana w Biuletynie Międzynarodowego Funduszu Walutowego (IMF Survey).

³ Myśl tę w pewnym przybliżeniu oddaje następujące zdanie G. F. Knappa: „das Jahr 1871 hat der Metalltheorie den Todesstoss gegeben und das egzodromische Wesen der neueren lytrischen Politik zum Vorschein gebracht" (G. F. Knapp, *Staatliche Theorie*, s. 281).

wyraźnie osłabiony przez znaczny rozwój pieniądza kredytowego⁴. Podobne opory — i to z tego samego powodu — musiało budzić twierdzenie G. F. Knappa o zbędności parytetów. Przeszkoda ta już nie istnieje. Kraje należące do Międzynarodowego Funduszu Walutowego ustalają jedynie kurs centralny swoich jednostek pieniężnych⁵, Zgodnie z terminologią przyjętą przez ten fundusz, kurs centralny oznacza oficjalny kurs podstawowy jednostki pieniężnej danego kraju, ustalony w stosunku do ściśle określonej, wybranej jednostki pieniężnej (międzynarodowej lub narodowej), stanowiącej punkt odniesienia przy ustalaniu tego bilateralnego kursu. Kursy wszystkich innych walut wiąże się z tym podstawowym kursem.

W świetle tych uwag wstępnych chciałabym podjąć próbę analizy teorii pieniężnej G. F. Knappa, starając się odpowiedzieć na pytanie: czy teoria ta znalazła oddźwięk we współczesnych systemach pieniężnych.

Zanim jednak do tego przystąpię pragnę podkreślić, że G. F. Knapp w całej swej pracy przeciwstawiał się stanowisku metalistów, traktując ich in gremio. Był on zdecydowanym nominalistą, i — jak mi się wydaje — pierwszym, który w sposób dotychczas najpełniejszy zbudował teorię nominalistyczną pieniądza, rozpatrując ją z punktu widzenia potrzeb systemu pieniężnego **i kursów, przy czym tłem jego badań było funkcjonowanie systemów pieniężnych kilku państw (Anglii, Austrii, Austro-Węgier i Niemiec) w okresie prawie stuletnim (od początku XIX wieku do I wojny światowej)**. Wypada przy tym dodać, że zdaniem E. Taylora, państwowa teoria pieniądza G. F. Knappa stanowi bodaj główny dorobek teoretyczny młodszej, realistycznej szkoły historycznej⁶.

Szkoda, że rozważania G. F. Knappa są prowadzone w sposób zbyt drobiazgowy, zawiły i przy użyciu bardzo skomplikowanej terminologii (konstruowanej przez niego za pomocą terminów zapożyczonych z greki i łaciny). Stanowi to duże utrudnienie w poznaniu jego teorii. Być może było to także jedną z przyczyn błędnej interpretacji teorii G. F. Knappa lub niepełnego jej przekazywania w literaturze specjalistycznej.

II. POJĘCIE PIENIĄDZA I JEGO RODZAJE

Zgodnie z nominalistycznym pojmowaniem pieniądza w ujęciu G. F. Knappa pieniądz nie jest towarem, lecz zawsze jest środkiem płatniczym⁷. Nie jest towarem, będąc samoistnym środkiem płatniczym. Ta

⁴ Według badań R. Triffin'a w trzech krajach (Wielka Brytania, Francja, Stany Zjednoczone) w latach 1816-1913 nastąpił znaczny wzrost udziału pieniądza kredytowego. Pieniądz ten stanowił w latach 1818 - 1848 tylko 30%, a w latach 1893-1913 już 83% ogółu pieniądza (R. Triffin, *The Myth and Realities of the So-called Gold Standard*, w: *International Finance*, Bungay—Suffolk 1969, s. 57),

⁵ Formalnie od 1 IV 1978 r. (IMF Survey z 3 IV 1978, s. 103).

⁶ E. Taylor, *Historia rozwoju ekonomiki*, t. II, Poznań 1958, s. 25.

⁷ „Das Geld ist keine Ware. Das Geld ist immer Zahlungsmittel” (G. F. Knapp, *Staatliche Theorie*, s. 143),

druga teza jest szczególnie istotna i w moim przekonaniu stanowi punkt wyjścia do krytyki poglądów metalistów (zob. tab. 1).

Zdaniem G. F. Knappa, nie występuje jeszcze zjawisko pieniądza wtedy, gdy jakiś towar służy do nabycia drugiego towaru. Z całokształtu jego rozważań wynika, że istotę pieniądza stanowi tylko jego funkcja pieniężna, wyrażająca się w pośredniczeniu w wymianie i mierzeniu wartości (w znaczeniu siły nabywczej lub inaczej — zdolności płatniczej). Widać tu wyraźnie, że w tym zakresie pogląd G. F. Knappa był zbieżny z poglądem L. Walrasa. L. Walras również twierdził, że właściwą funkcją pieniądza jest pośredniczenie w wymianie. Pieniądz jest zawsze środkiem obiegowym, inaczej numéraire. Będąc nim jest „pieniądem abstrakcyjnym, posiadającym jedynie funkcję pieniężną, czyli służącym tylko za pośrednika wymiany i do oznaczania stosunków wymiennych”⁸.

Opierając się na obserwacji funkcjonowania ówczesnych systemów pieniężnych G. F. Knapp wykazał, że znaczenie środka płatniczego, nie zależy od materiału pieniężnego. Podobne tezy stawia się we współczesnej literaturze ekonomicznej, choć inaczej się je interpretuje. Mianowicie podkreśla się, że „użyteczność” pieniądza i możliwość jego wykorzystania nie zależy od jego wartości jako towaru, ale od jego usług jakie spełnia na rynku w procesie społecznej wymiany. Istnienie rynku jest warunkiem koniecznym, aby usługi te mogły być realizowane. Dla Robinsona Cruzoe pieniądz nie przedstawiał żadnej wartości, gdyż popyt na pieniądz wynika z jego usług jakie pełni w związku z aktywnością człowieka w procesie wymiany⁹.

Zdaniem G. F. Knappa każdy rodzaj pieniądza może być środkiem płatniczym. Przesądzają o tym przepisy prawne. Przepisy te określają także, który ze środków płatniczych jest wyposażony w walutę, czyli w zdolność ostatecznego zwalniania od zobowiązań. Środek płatniczy wyposażony w walutę jest miernikiem wartości w podanym już znaczeniu¹⁰.

W ujęciu G. F. Knappa, pojęcie środka płatniczego obejmuje pojęcie jednostki obrachunkowej (pensatorische Zahlungsmittel) oraz jednostki obiegowej. Jednostka obiegowa może występować w różnych formach, a mianowicie w formie nominalnego pieniądza ustawowego (chartale Zahlungsmittel), jak i obrotowego (girale Zahlungsmittel), czyli inaczej pieniądza bezgotówkowego, który jest wkładem bankowym. Jest to bardzo istotne i oryginalne stwierdzenie z dwóch względów. Po pierwsze —

⁸ E. Taylor, *Historia rozwoju*, s. 120.

⁹ K. Nagatani, *Monetary Theory*, Amsterdam—New York—Oxford 1978. s. 99, 103.

¹⁰ „Zahlungsmittel ist eine Sache welche von Rechtordnung aufgefasst wird als Trägerin von Werteinheiten [...] die Werteinheit für uns nicht anderes ist als Einheit, in welcher man die Grösse der Zahlungen ausdrückt” (G. F. Knapp, *Staatliche Theorie*, s. 6-7).

w rozprawach o pieniądzu na ogół pomijano problem pieniądza bezgotówkowego, natomiast G. F. Knapp traktował pieniądz bezgotówkowy jako równorzędny środek płatniczy. Po drugie — pojęcie jednostki obrachunkowej mieści się w pojęciu numéraire. Jest znamienne, że tego rodzaju termin współcześnie jest odnoszony zarówno do jednostki specjalnych praw ciągnięcia (SDR), jak i ECU¹¹.

J. M. Keynes podzielał wymienione poglądy G. F. Knappa. W rozprawie o pieniądzu (*A Treatise on Money*), formułując pojęcie pieniądza kierowanego, swoje wywody rozpoczął od stwierdzenia, że podstawowym pojęciem w teorii pieniądza jest jednostka obrachunkowa (money of account), w której wyraża się zobowiązania, ceny i ogólny poziom cen. Jego zdaniem istotę pieniądza stanowi funkcja pieniężna.

J. M. Keynes wyraźnie podkreślał, że w nowoczesnym państwie nominalistyczna doktryna G. F. Knappa ma pełne zastosowanie. Jego zdaniem warunki do praktycznego zastosowania nominalizmu, czyli realizacji systemu pieniądza państwowego, występują wtedy, gdy państwo może nie tylko domagać się przestrzegania nakazów, ale także je ustanawiać¹². Stwierdzał z całym przekonaniem, że każdy współczesny pieniądz jest pieniądzem ustanawianym przez państwo¹³. Znajduje to potwierdzenie we wszystkich współczesnych systemach pieniężnych.

Traktując każdy pieniądz jako środek płatniczy, G. F. Knapp — co zresztą sam podkreślał — oderwał pieniądz kruszcowy od związków z jakością i ilością towaru, z którego go sporządzono. W tym więc zakresie jego pogląd pokrywa się z poglądem Johna Lawa, dla którego pieniądz był „znakiem przekazywania”¹⁴. Rozpatrując ten problem bardzo szczegółowo, G. F. Knapp stwierdzał, że nawet o wartości pieniądza kruszcowego nie decyduje kruszec w nim zawarty. Jego zdaniem, bieżąca wartość pieniądza nie jest związana z zawartością kruszcu głównie dlatego, że została ona ustalona w przeszłości. Przy jej określaniu brano pod uwagę inny układ cen ukształtowany również w przeszłości. Jest to więc wartość historyczna. Można nawet powiedzieć, że istnieje zjawisko „autonomicznej” ceny złota.

Jak z rozważań wynika, G. F. Knappa cechuje historyczne ujęcie tematu. Jest to szczególnie widoczne wtedy, gdy omawia związki pieniądza z ilością i jakością towaru z jakiego go sporządzono. G. F. Knapp nie negował, że pieniądz powstał w przeszłości w formie naturalnej i opie-

¹¹ IMF Survey z 9 X 1972, s. 70-71; z 13 XII 1978, s. 376.

¹² „[...] when this stage in evolution of money has been reached that Knapp's Chartalism — the doctrine that money is peculiarly a creation of State — is fully realised” (J. M. Keynes, *A Treatise on Money*, t. I, Londyn 1935, s. 4).

¹³ „To — day all civilised money is, beyond the possibility of dispute, chartalist” (ibidem, s. 5).

¹⁴ Z. Knakiewicz, *Teorie pieniądza niezależnego i ich zastosowanie*, Poznań 1981, s. 50.

rał się na własnej realnej wartości materiału pieniężnego. Stwierdził jednak, że w następstwie rozwoju oderwał się od tej wartości przede wszystkim dzięki roli państwa w kształtowaniu pieniądza. Wynika to stąd, że państwo, opierając się na historycznej wartości danej jednostki pieniężnej, może utrzymać związany z nią układ cen i brać go za podstawę dalszej ewolucji zmian wartości pieniądza. Państwo ustala nominalną wartość pieniądza, nadaje mu moc prawną zwalniania od zobowiązań i zapewnia na przyszłość możliwość pośredniczenia w obrotach.

Tego rodzaju wywody nie budzą teraz sprzeciwu. Bezprzedmiotowe są dzisiaj argumenty wielu współczesnych mu krytyków, że ani charakteru pieniądza, ani też materiału pieniężnego państwo czy prawo nie ustala. Problematyka pieniądza leży w gestii władzy monetarnej (bank centralny i rząd). Władza monetarna, bez względu na ustrój gospodarczy, ustala kurs centralny i za pomocą odpowiedniej polityki zmierza do utrzymania jego stabilności.

Zdaniem G. F. Knappa omawiane przez niego procesy i zjawiska dotyczą nie tylko pieniądza kruszcowego, ale ogółu pieniądza objętego systemem pieniężnym państwa. Należą tu zarówno banknoty emitowane przez bank emisyjny, jak i pieniądz wkładowy. Podkreślał, że warunkiem zaliczenia tego pieniądza do państwowego systemu pieniężnego jest jego akceptacja przez państwo, wyrażająca się w przyjmowaniu go jako środka płatniczego przez kasy skarbowe. W jego przekonaniu nie jest więc ważny emitent, lecz państwo, które przyjmuje pieniądz. Wyrażał pogląd, że bez względu na to kto ten pieniądz emituje, dany pieniądz jest pieniądzem państwowym wtedy, gdy jest on przyjmowany przez państwo przy regulowaniu świadczeń na rzecz państwa. Tego rodzaju akceptacja, jak stwierdzał, określa zasięg państwowego systemu pieniężnego¹⁵.

Problematyka ta została rozwinięta przez J. M. Keynesa. W pełni uznawał on pogląd G. F. Knappa, że pieniądzem państwowym jest zarówno przymusowy środek płatniczy, jak i każdy pieniądz, który jest przyjmowany i akceptowany przez państwo jako środek zapłaty. J. M. Keynes w taki sam sposób traktował pieniądz przyjmowany i akceptowany przez bank centralny oraz pieniądz, który jest wymieniany zarówno przez państwo, jak i bank centralny na przymusowy środek płatniczy¹⁶. Kwestia pieniądza państwowego została więc przez niego szerzej ujęta niż przez G. F. Knappa. Podobnie zresztą traktuje się ten problem dziś. I tak na przykład, gdy używa się pojęcia pieniądza centralnego ma się

¹⁵ „Die staatliche Akzeptation begrenzt also Umfang des staatlichen Geldsystems“ (G. F. Knapp, *Staatliche Theorie*, s. 35).

¹⁶ „I Propose to include as State-Money not only money which is itself compulsory legal — tender but also money which the State or the Central Bank undertakes to accept in payments to itself or exchange for compulsory legal — tender money“ (J. M. Keynes, *A Treatise*, s. 6).

na uwadze zarówno pieniądź kreowany przez bank centralny, jak i skarb państwa. Zresztą bank centralny we współczesnych państwach realizuje politykę finansową państwa.

Omawiając system pieniężny G. F. Knapp pominął omówienie zasad emisji pieniądza, natomiast położył duży nacisk na agia i disagia poszczególnych rodzajów pieniądza. Zwracał uwagę na dużą rolę polityki walutowej państwa w kształtowaniu nominalnej wartości pieniądza. Trudno się oprzeć dziś wrażeniu, że przeceniał ten wpływ. Zresztą dzisiaj chodzi przede wszystkim o siłę nabywczą pieniądza, jej zmiany zaś są rezultatem całokształtu procesów gospodarczych, polityki gospodarczej i finansowej państwa oraz wpływów pozaekonomicznych.

G. F. Knapp w sposób wyraźny podkreślał, że żaden pieniądź nie zapewnia jego posiadaczowi realnej wartości, choć daje pewność użycia go w przyszłości jako środka płatniczego. Brak pierwszej cechy nie pozbawia pieniądza znaczenia jako środka płatniczego. Z punktu widzenia obrotu płatniczego jest zbędne, aby środki obiegowe posiadały realną wartość, natomiast jest konieczne, aby używane w obrocie pieniężnym jednostki pieniężne pełniły funkcję pieniężną nie tylko dziś, ale i jutro. Funkcję taką, jak akcentował, pełni każda jednostka płatnicza ustanowiona lub nawet tylko akceptowana przez państwo.

Przedstawione wywody G. F. Knappa są w pełni trafne. Znajdują one potwierdzenie w aktualnej praktyce i to nie tylko w poszczególnym kraju, ale także w zakresie międzynarodowym. Chciałabym przy tym dodać, że G. F. Knapp jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę na szczególną właściwość pieniądza, a mianowicie na możliwość jego użycia w przyszłości jako środka płatniczego. Na podobną cechę pieniądza kładł duży nacisk J. M. Keynes, podkreślając, że „pieniądz, jeśli chodzi o jego najważniejsze właściwości, stanowi przede wszystkim subtelny środek powiązania teraźniejszości z przyszłością [...]”. Znaczenie pieniądza bowiem pochodzi zasadniczo stąd, że jest on ogniwem między teraźniejszością a przyszłością¹⁷.

W modra przekonaniu wszystkie tezy G. F. Knappa świadczą, że traktował pieniądź jako zjawisko endogeniczne. Tylko w takim ujęciu traktuje się pieniądź jako środek realizacji określonych celów, narzędzie które ułatwia przebieg procesów gospodarczych i służy gospodarce. Tylko w takim ujęciu istotna jest funkcja pieniężna, a nie wartość realna środka, który tę funkcję spełnia. Pieniądz nie jest zjawiskiem egzogenicznym. Zjawiska pieniężne pozwalają obserwować fluktuację procesów gospodarczych i oddziaływać, w pewnym stopniu, na ich przebieg. Nie można także twierdzić, że pieniądź jest wyłączną przyczyną fluktuacji życia gospodarczego.

¹⁷ J. M. Keynes, *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, Warszawa 1956, s. 376.

III. POWIĄZANIA PIENIĄDZA KRAJOWEGO Z ZAGRANICĄ

W swoich rozważaniach G. F. Knapp uwzględniał również problem powiązania pieniądza z wymianą z zagranicą. Przechodząc do omówienia zagadnienia obrotu pieniężnego z zagranicą zdefiniował najpierw pojęcie kursu walutowego, podkreślając że jest on w dużym stopniu następstwem związków gospodarczych i finansowych jakie zachodzą w warunkach gospodarki otwartej między poszczególnymi krajami.

W rozumieniu G. F. Knappa, podobnie zresztą jak we współczesnym rozumieniu, kurs walutowy jest ceną wyrażoną w walucie jednego kraju płaconą za walutę drugiego kraju¹⁸. Zdaniem G. F. Knappa kurs ten kształtuje się na zagranicznych rynkach pieniężnych i zależy głównie od podaży i popytu na potrzebne dla celów rozliczeniowych obce środki płatnicze, przy czym decydujący wpływ wywiera silniejszy partner wymiany międzynarodowej. G. F. Knapp dobitnie podkreślał, że kursu nie mogą wyznaczać władze monetarne w sposób arbitralny. Tworzy się on w warunkach międzynarodowej wymiany handlowej. Kształtuje go całość obrotów płatniczych, w tym także obroty kapitałowe. Państwo nie może ustalić kursu w sposób autorytatywny, mimo że wewnątrz kraju w taki właśnie sposób może określać zarówno rodzaje pieniądza, jak i ich wartość nominalną. Wynika to stąd, jak uzasadniał, że władza państwowa nie rozciąga się poza jego granice.

Mówiąc o kształtowaniu się kursu miał na myśli przede wszystkim jego wahania. Jak podkreślał, są one zjawiskiem naturalnym i muszą być brane pod uwagę. Jego zdaniem zupełnie fałszywe było mniemanie, jakoby kurs walutowy wynikał z porównania dwóch parytetów. Potwierdzają to zaobserwowane przez niego zjawiska, które wystąpiły w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku. W tym czasie jedne kraje miały ustalone parytety w złocie lub srebrze, natomiast inne miały pieniądz papierowy. W takich okolicznościach, jak podkreślał, trudno jest mówić o kursie parytetowym, czyli wynikającym z porównania parytetów. Jest to tylko możliwe wtedy, gdy dwa kraje mają parytety w jednym i tym samym kruszcu. Nawet jednakże i w tym przypadku, jak z jego obserwacji wynikało, kursy podlegały wahanom na rynkach dewizowych, a pieniądz kruszcowy jednego kraju nie posiadał waluty w drugim kraju, będąc niejako pieniądzem pomocniczym (*akzessorisches Geld*).

Na kształtowanie się kursu danej jednostki pieniężnej, jak to dobitnie akcentował, wpływa całokształt związków zachodzących między dwoma krajami na rynkach pieniężnych. Widoczny wpływ wywierają rozbieżności

¹⁸ „Unter Kurs Wechselbriefe verstehen wir den Preis, ausgedrückt im valutarischen Geld des einen Landes, welcher gezahlt wird für diese Art wirksamer Anweisungen auf valutarischen Geld des anderen Landes” (G. F. Knapp, *Staatliche Theorie*, s. 200 - 201).

ci i napięcia między podażą i popytem na dany pieniądź, nastroje panujące na rynkach pieniężnych, spekulacje walutowe oraz przewidywania dotyczące przyszłego kształtowania się stosunków handlowych. Wszystko to sprawia, że kurs walutowy kształtuje się zarówno pod wpływem ekonomicznych, jak i pozaekonomicznych zjawisk oraz (przewidywań).

Uderza duża trafność spostrzeżeń i szerokie pole obserwacji. Chciałabym tu dodać, że zmiany podaży i popytu na zagraniczny pieniądź nie pojawiają się w przypadkowych okolicznościach. Towarzyszą one zespołom objawów i sygnalizują zachodzące procesy gospodarcze¹⁹. Według współczesnych poglądów, na kształtowanie kursu wpływają także ceny. Wpływu tego nie wywiera jednakże ogólny poziom cen, lecz wolumen i ceny tych dóbr, które są przedmiotem bieżących obrotów z zagranicą²⁰.

Na podstawie obserwacji ówczesnej rzeczywistości G. F. Knapp sformułował tzw. pantopoliczną teorię kursu (pantopolische²¹ Theorie des Kurses). To nowe pojęcie oznacza, że tworzenie się ceny pieniądza jednego kraju następuje na rynkach drugiego kraju. Cenę tę wyznacza ogół zobowiązań płatniczych oraz wszelkie okoliczności leżące u podstaw kształtowania cen. Zgodnie z tą teorią kurs walutowy nie wynika z porównania parytetów, ponieważ nie ma stałych związków między dwoma walutami. Teza ta znalazła już powszechne zastosowanie w praktyce z chwilą wprowadzenia kursów centralnych. Chciałabym dodać, że zdaniem U. Sacchetti pierwszych prób odejścia od systemu par value należy szukać w trójstronnym porozumieniu z 1936 r.²²

Rozpatrując kwestie kształtowania kursu G. F. Knapp nawiązywał do uwzględnianego w ówczesnej literaturze pojęcia tzw. „pewnej wartości” (gewisser Wert) pieniądza kruszcowego. Nie negował istnienia tej wartości. Uważał jednak, że wartość ta nie zależy od wewnętrznej substancji pieniądza, posiada ją każdy pieniądź wyposażony w walutę. W każdym poszczególnym kraju pieniądź uzyskuje tę wartość dzięki funkcjonowaniu w charakterze prawnego, nominalnego środka płatniczego. Jego zdaniem, można przeto powiedzieć, że tzw. pewna wartość nie oznacza nic innego niż kurs niezależny od parytetu. Dziś używa się nazwy kurs centralny.

Wyrażając taki pogląd G. F. Knapp zdawał sobie sprawę, że ten kto mówi o odchyleniach od kursów parytetowych, o nadwartościowości

¹⁹ Por. m. in. C. P. Blackwell, *Monetary Approach to Balance of Payments*, IMF Survey z 20 II 1978, s. 55.

²⁰ T. de Vries, *In Search of an Exchange Rate Policy for the Dollar*, Banca Nazionale del Lavoro. Quarterly Review 1978 (June), s. 161.

²¹ G. F. Knapp utworzył ten termin z dwóch greckich wyrazów, a mianowicie pantos (wszystek) i polis (gród).

²² U. Sacchetti, *Reshaping the International Monetary and Financial Arrangements*, Banca Nazionale del Lavoro. Quarterly Review 1977 (June), s. 143. Porozumienie to zawarły: Anglia, Francja i Stany Zjednoczone po wprowadzeniu walutowych funduszy wyrównawczych.

(Überparität) i podwartościowości (Unterparität) myśli o tzw. nadwartościowości lub podwartościowości pieniądza, czyli o zmianach jego siły nabywczej w porównaniu z parytetem. Jego zdaniem, kwestie te można wyjaśnić jeżeli przyjmie się, że istnieje system niezależnego pieniądza (unabhängige Geldverfassung), czyli inaczej, mówiąc — system, w którym nie ma już parytetu wyrażanego jednostką wagową kruszcu. W takim systemie ustala się wiarytelność pieniężną danego środka płatniczego. Wiarytelność ta zastępuje niejako parytet. Nie oznacza ona, jak podkreślał G. F. Knapp, wartości, która tkwi w danej jednostce płatniczej, lecz wartość, którą się ustanawia i realizuje dzięki stosowaniu przez państwo określonej polityki zwanej przez niego polityką kształtowania środka płatniczego (lytrische²³ Politik).

Uderza duże poczucie rzeczywistości, trafność przewidywań i zmysł praktyczny G. F. Knappa. Mówiąc o wiarytelności pieniężnej stwierdzał, że punktem wyjścia dla jej ustalenia może być: 1) dotychczasowy kurs parytetowy, 2) stan kursu w określonym czasie lub 3) stan kursu, który powinien być wprowadzony ze względów praktycznych. Dla tej nowej treści G. F. Knapp zachował nadal pojęcie parytetu, podkreślając przy tym, że taki parytet jest zawsze rezultatem założeń określonej polityki państwa, jak i skutkiem regulacyjnego działania przyjętej polityki. W tej sytuacji nie ma zatem podstaw do twierdzenia, że kurs ten jest wytworem systemu pieniężnego²⁴. Jego zdaniem polityka ta może **być skuteczna** w dłuższym czasie, niewykluczone są jednakże małe wahania poniżej i powyżej parytetu, który stał się celem polityki państwa.

G. F. Knapp zdawał sobie sprawę, że jego pogląd stanowi punkt zwrotny w pojmowaniu parytetu. Myśl ta nie była jednakże jasno sformułowana, a więc była tym bardziej trudna do przyjęcia w okresie pełnego rozkwitu systemu waluty złotej i istnienia kursów parytetowych. Z tych powodów myśl ta wydawała się karkołomna. Znalazła ona swoje urzeczywistnienie dopiero w latach siedemdziesiątych. Omówione tezy G. F. Knappa stanowią, jak to sam podkreślał, podwaliny teorii kursów. Jego zdaniem pojęcie nominalizmu stanowi klucz do zrozumienia systemu pieniężnego poszczególnego państwa, natomiast pantopoliczne pojmowanie kursów jest kluczem do zrozumienia powiązań pieniądza krajowego z zagranicą.

Podstawą teorii G. F. Knappa są jego obserwacje systemów walutowych funkcjonujących w Europie. Obserwacje te są także źródłem argumentów potwierdzających trafność jego sformułowań. Jak sam zdołał zauważyć, ażeby utrzymać kurs walutowy (dewizowy) na ogół było po-

²³ Wyraz ten pochodzi od greckiego słowa lytron. Mianem tym G. F. Knapp oznacza pojęcie środka płatniczego.

²⁴ Myśl tę wyraża następujące zdanie G. F. Knappa: „[...] das Pari nur die Wirkung einer regulierenden Politik ist und nichts bereits aus Geldverfassungen an sich hervorgeht” (G. F. Knapp, *Staatliche Theorie*, s. 209).

trzebne interwencyjne działanie władz monetarnych. Jego zdaniem, było ono zbędne tylko wtedy, gdy wahania kursów były krótkotrwałe i nieznaczne. We wszystkich innych przypadkach istniała potrzeba interwencji (tiefergreifende egzodromische Massregeln). Przeprowadzało ją to państwo, którego kurs walutowy spadał. Interwencję tę prowadzono w trojaki sposób, a mianowicie za pomocą: 1) podwyższania stopy dyskontowej i lombardowej, 2) utrzymywania odpowiednich rezerw walutowych w banku, 3) utrzymywania rezerw walutowych przez państwo. Każda interwencja walutowa była związana z ponoszeniem ciężarów finansowych. W pierwszym typie interwencji ciężary ponosili zainteresowani niską stopą dyskontową i lombardową. W drugim bank, a w trzecim skarb państwa. W ostrych zaburzeniach takie działanie okazywało się niewystarczające, stąd też państwo zmuszone było ratować kurs za pomocą wzmacniania polityki handlu zagranicznego.

Zgodnie z myślą G. F. Knappa państwo musi sterować całą polityką związaną ze sprawami pieniężnymi tak wewnątrz kraju, jak i z uwzględnieniem powiązań z zagranicą. Chodzi bowiem o jej jednolitość, którą może zagwarantować tylko jeden ośrodek dyspozycyjny. Tego rodzaju propozycje G. F. Knappa świadczą, że był zwolennikiem interwencjonizmu państwowego. Idea ta była sprzeczna z poglądami klasyków. Nic więc dziwnego, że naraził się na krytykę swoich poglądów ze strony tych, którzy jeszcze uznawali teorię klasyczną.

Przy okazji uzasadnienia swojego poglądu dotyczącego kursu G. F. Knapp wysunął dwie interesujące tezy: na temat roli systemu pieniężnego w gospodarce danego państwa i zasad regulowania kursu. Niestety pierwsza teza została potraktowana dość ogólnie, choć dotyka istotnego problemu. Mianowicie G. F. Knapp stwierdził, że w razie dużej rozbieżności między kursem rynkowym a wynikającym z ustaleń nie osiągnie się oczekiwanej poprawy tej sytuacji samą tylko zmianą systemu pieniężnego. Rezultat działania państwa, jak to obrazowo określał, nie zależy od lepszego czy gorszego oręża stosowanego do zwalczania słabości gospodarczej, lecz od siły ramienia, które tym orężem włada.

Szeroko interpretując tezę pierwszą chciałabym dodać, że potwierdzeniem poglądów G. F. Knappa zdają się być zdarzenia związane z reformą systemu pieniężnego we Francji w latach 1924-1928, przeprowadzoną przez R. Poincaré. Przeprowadzając dewaluację franka, przeprowadził on jednocześnie sanację finansów państwa. Sanacja finansowa przyczyniła się do powrotu rodzimych kapitałów, które uciekły z kraju w związku z przewidywaną dewaluacją, a także stworzyła dobre warunki do napływu pożyczek zagranicznych, które zostały wykorzystane na cele interwencyjne. Dzięki temu państwo znalazło się w takiej sytuacji finansowej i gospodarczej, że R. Poincaré mógł wpływać w sposób autonomiczny na wybór stopy dewaluacji. Można więc powiedzieć, że nie rynek ją narzucił, ale świadoma polityka ją wybrała.

W moim przekonaniu również ten pogląd G. F. Knappa pozwala sądzić, że uznawał on pieniądz za zjawisko endogeniczne (mimo, że wyraźnie nigdzie o tym nie wspomina). Nie negował potrzeby zmiany systemu pieniężnego, ale nie traktował tej zmiany jako panaceum na wszystkie dolegliwości życia gospodarczego, słusznie uznając, że złożoność zjawisk wymaga kompleksowego działania wielu środków. Chciałabym jednak dodać, że niektóre zmiany w systemie pieniężnym, jak np. dewaluacja, mogą być dogodnym punktem wyjścia realizacji skutecznego programu gospodarczego, ale nie mogą tego programu zastąpić. Zdają się to potwierdzać współcześnie przeprowadzane dewaluacje.

Zagadnienie kształtowania kursów zostało potraktowane przez G. F. Knappa dość szeroko. Szczególnie mocno uwypuklił kwestię regulacji kursów w zależności od znaczenia danego kraju w wymianie międzynarodowej. Jego zdaniem, nie ma potrzeby regulowania kursów w stosunku do kursów walut wszystkich krajów. Wystarczy ograniczyć się do takiej regulacji w stosunku do walut obcych, które mają duży udział w wymianie międzynarodowej i duże znaczenie na rynku kapitałowym. Przy takim założeniu zmniejsza się pole interwencyjnego i regulacyjnego działania państwa, a tym samym obowiązek utrzymania stałości kursu waluty danego kraju ogranicza się do utrzymania tej stałości w stosunku do walut państw mających największe znaczenie pod względem ekonomicznym²⁵.

Wypada tu jednak wyjaśnić, że w rozumieniu G. F. Knappa stałość kursu jest tylko celem, do którego się zmierza (stąd również i z tego powodu trzeba odrzucić parytety złota). Kurs przestaje być daną niezmienną, jest bowiem rezultatem całokształtu działań polityki gospodarczej i wymiany międzynarodowej.

W omówionej myśli G. F. Knappa można doszukać się: 1) załączka zasad budowy tzw. koszyka walut (basket currency), wprowadzonego w 1974 r. przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy, dla celów wartościowania SDR, jak i 2) zasad ustalania kursu centralnego, oficjalnie obowiązującego od 1 IV 1978 r. w państwach należących do funduszu.

Ustalając kurs centralny oraz kurs SDR wykorzystano myśl G. F. Knappa dotyczącą sposobu określenia tzw. wiarytelności pieniężnej. „Stare” parytety stały się punktem wyjścia do nowo wprowadzonych kursów centralnych. W koszyku walut uwzględniono tylko waluty tych państw, które mają największy udział w wymianie międzynarodowej, a ponadto pięć walut krajów mających największy udział w wymianie

²⁵ Przedstawioną tu myśl G. F. Knappa w przybliżeniu oddaje następujący tekst: „aber nicht etwa jede intervalutarische Regelung ist erwünscht, sonder nur die mit der vorherrschenden Handelsmacht und Kapitalmacht. Unter egzodromischer Politik verstehen wir daher vorzugsweise die Festigung des intervalutarischen Kurses gegen das vormächtliche Ausland” (G. F. Knapp, *Staatliche Theorie*, s. 260).

międzynarodowej uznano za waluty swobodnie używane (freely usable currency)²⁶,

Na razie słusność przyjęcia wspomnianego kryterium doboru walut potwierdza praktyka. Mimo znacznych wahań kursów walut wchodzących do tego koszyka wartość SDR okazała się prawie stała, zmieniając się w ciągu pierwszych czterech lat (1974 - 1978) tylko o 4%²⁷. Jest to znamienne, tym bardziej że w tym czasie występowało zjawisko znacznej inflacji.

Wydaje się bezsporne, że myśl G. F. Knappa została we współczesnej praktyce wykorzystana. Nie oznacza to jednak, że tylko ta myśl leży u podstawy przyjętych rozwiązań. Faktycznie w sposób widoczny wykorzystano jeszcze L. Walrasa, J. M. Keynesa i G. Cassela. Sprzyjające okoliczności stworzyła przy tym międzynarodowa instytucja walutowa.

Warto, jak się wydaje, zwrócić uwagę na jeszcze jedną tezę G. F. Knappa, którą wyraził w koncepcji kształtowania kursu. Ówczesne obserwacje pozwoliły mu stwierdzić, że słabsze państwa bardziej niż silniejsze zabiegały o utrzymanie kursu, mimo ponoszenia z tego tytułu pewnych ciężarów. Mając to na uwadze wysunął oryginalną myśl. Jego zdaniem było to niesłuszne działanie, gdyż stałość kursu leży przede wszystkim w interesie krajów wierzycielskich, natomiast trudno ją uzasadnić interesami handlu zagranicznego. W praktyce kraje dłużnicze (słabsze) muszą korzystać z kredytów zagranicznych, udzielanych im przez kraje silniejsze, stąd te ostatnie, bardziej niż dłużnicze, zainteresowane są stałością kursu. Dziś myśl ta jest uznawana.

IV. PORÓWNAWCZE ZESTAWIENIE GŁÓWNYCH RÓŻNIC MIĘDZY METALIZMEM I NOMINALIZMEM W DZIEDZINIE TEORETYCZNYCH PODSTAW SYSTEMU PIENIĘDZY I KURSÓW

Jak z rozważań wynika, G. F. Knapp oparł swoją teorię na obserwacji funkcjonowania systemów pieniężnych, jak i na obserwacji różnych zjawisk zachodzących w życiu gospodarczym. Przy okazji swych dociekań rozprawiał się z poglądami metalistów. Z tego powodu starał się przeciwstawiać każdej ich tezie swoje odmienne stanowisko, zawsze udokumentowane zaobserwowanymi zjawiskami. Siedząc dociekania G. F. Knappa w całej jego pracy spróbowałam zestawić i porównać główne poglądy metalistów i nominalistów dotyczące podstaw systemu pieniężnego.

²⁶ Do końca 1980 r. koszyk stanowiło 16 walut, a od 1 I 1981 r. koszyk stanowi 5 walut: dolar, frank francuski, funt szterling, jen japoński i marka RFN. Wymienione waluty uznano jako freely usable currency (IMF Survey z 12 I 1981, s. 6).

²⁷ Z. Knakiewicz, *Powiązania narodowych systemów pieniężnych z międzynarodowym systemem z Kingston*, w: *Problemy pieniężno-kredytowe i walutowe*, Poznań 1981, s. 74 - 75.

go i kursów. Jak z poniższej tabeli wynika, wszystkie twierdzenia w obu teoriach są logiczną konsekwencją podstawowego założenia dotyczącego głównej cechy pieniądza. Każda z tych teorii przyjmowała różną cechę za najważniejszą. Stąd też musiały być inne podstawowe twierdzenia tych teorii. Odrzucenie przez G. F. Knappa towarowej teorii pieniądza opiera się na udowodnieniu, że istotę pieniądza stanowi funkcja pieniężna. Dla pełnienia tej funkcji zbędna jest wartość substancjonalna. Dziś uważa się to za truizm.

Reasumując, chciałabym podkreślić, że nowa prawda powstała na gruncie badań empirycznych. Dzięki nim mógł G. F. Knapp rozsądzić spór między metalistami a nominalistami oraz zauważyć prawidłowości dotyczące kursu walutowego. Na trafność tego rozstrzygnięcia zwrócił uwagę E. Taylor²⁸, choć relacjonując dorobek G. F. Knappa pominął pantopoliczną teorię kursu. Wypada podkreślić, że udowodnione tezy G. F. Knappa były w okresie funkcjonowania waluty złotej szokujące. Stąd niejednokrotnie zadawano im kłam²⁹.

²⁸ E. Taylor, *Historia rozwoju*, s. 25.

²⁹ Także i w naszej literaturze można znaleźć ocenę, że „przeciwstawienie szkoły nominalistycznej i metalistycznej jest najzupełniej błędne. Polega na pomieszczeniu kryteriów teoretycznych i wynikających ze stawiania programów. Szkoła metalistyczna w naświetleniu Knappa jest karykaturą rzeczywistości”. Tego rodzaju pogląd głosił A. Krzyżanowski, *Nauka o pieniądzu i kredycie*, Warszawa—Kraków 1922, s. 196.

Porównanie głównych różnic metalizmu i nominalizmu z punktu widzenia potrzeb systemu pieniężnego i kursów

Uwzględniane zagadnienia	Pogląd metalistów, czyli zwolenników tzw. towarowych teorii pieniężnych	Pogląd nominalistów w ujęciu G. F. Knappa
Główna cecha pieniądza	<p>Pieniądzem jest dobro wymienne. Pieniądz jest zawsze towarem, będąc towarem jest powszechnie przyjmowany jako ekwiwalent towarów. Najdogodniejszą formą występowania pieniądza jest kruszec złoty.</p>	<p>Pieniądz jest samoistnym środkiem płatniczym jako nominalna wierzitelność określona przez państwo. Pieniądz nie jest towarem. Jego istotą stanowi funkcja pieniężna, polegająca na pośredniczeniu w wymianie i mierzeniu wartości.</p>
Zależność pieniądza od materiału pieniężnego	<p>Występuje ścisła zależność między wewnętrzną wartością danego pieniądza, czyli wartością substancji pieniężnej, a wartością pieniądza jako powszechnego ekwiwalentu.</p>	<p>Nie ma żadnej zależności od wewnętrznej substancji. Pieniądz jest wytworem prawa. Może także istnieć pieniądz z materiału bezwartościowego i w formie zapisu, ponieważ pojęcie środka płatniczego jest oderwane od jakości materiału pieniężnego.</p>
Sposób określania wartości jednostki pieniężnej	<p>Wartość jednostki pieniężnej określa się w sposób techniczny. Wartość jednostki pieniężnej określa normatywnie ustalona jednostka wagowa czystego kruszcu. Jednostka pieniężna ma wartość realną.</p>	<p>Zerwano z technicznym określeniem wartości jednostki pieniężnej. Wartość tę określa się w sposób prawny. Jednostka pieniężna nie ma wartości realnej, lecz historyczną.</p>
Cecha miernika wartości	<p>Złoto ma stałą wartość (cenę), stąd może być miernikiem wartości. Inne kruszce nie mają stałej ceny, stąd nie nadają się do pełnienia roli miernika.</p>	<p>Do pełnienia funkcji miernika zbędna jest realna wartość. Stałość ceny nie jest immanentnie związana ze złotem. Stałość ceny złota jest rezultatem odpowiedniego zarządzania.</p>
Pochodzenie pieniądza i jego rozwój	<p>Pieniądz powstał w postaci materialnej i nadal w niej istnieje. Rozwój dotyczył materiału pieniężnego. Najbardziej dogodny okazał się kruszec.</p>	<p>Pieniądz powstał w postaci materialnej. Świadczą o tym historyczne nazwy różnych jednostek pieniężnych. W trakcie rozwoju nastąpiło zerwanie zależności pieniądza od materiału pieniężnego.</p>

Rodzaje pieniądza i ich znaczenie w obrocie płatniczym	Mogą istnieć różnego rodzaju pieniądze. Pieniądзем ostacnym jest tylko pieniądz złoty. Banknoty emitowane przez bank emisyjny nie są wyposażone w walutę, tj. zdolność do ostatecznego zwalniania od zobowiązań. Emitent banknotów jest zobowiązany do wymiany banknotów na złoto na żądanie każdego posiadacza banknotów. Obrót płatniczy jest możliwy dzięki realnej wartości pieniądza.	Mogą istnieć różnego rodzaju pieniądze, Charakter pieniędzy poszczególным środkom płatniczym nadaje państwo, Banknoty nie są pieniądzem państwowym, stają się nim, jeżeli państwo nada im taki charakter. Państwo również ustala, który ze środków pieniężnych jest wyposażony w walutę. Obrót płatniczy jest możliwy dzięki funkcji pieniężnej.
Pojęcie kursu	Kurs jest relacją wynikającą z porównania dwóch parytetów.	Kurs jest ceną obcej jednostki pieniężnej wyrażonej we własnej jednostce.
Podstawa ustalania kursu	Parytety złota.	Parytety są zbędne. Ustala się nominalne wartości wierzitelności środka płatniczego. Kurs jest zjawiskiem pantopolicznym.
Stażość kursu	Stażość kursu wynika ze stałej ceny złota i sposobu ustalania parytetu.	Stażość kursu jest tylko celem do którego się zmierza.
Rola polityki władz monetarnych w regulowaniu kursu	Zasadniczo występuje automatyzm regulacji kursów. Celem utrzymania kursów w określonych granicach można stosować politykę dyskontową i lombardową oraz utrzymywać rezerwy obcych walut.	Państwo ustanawia system pieniężny, organizuje obrót płatniczy oraz prowadzi odpowiednią politykę mającą na celu utrzymanie kursu, do którego się zmierza. Kurs jest wynikiem całokształtu działań polityki państwa i wymiany międzynarodowej.

Źródło: Opracowanie własne.

CURRENT ASPECTS OF THE MONETARY THEORY OF G. F. KNAPP

Summary

The monetary theory of G. F. Knapp was so shocking in the moment of its announcement that it was rejected. Yet, demonetization of gold is presently materialized and the authoress made an attempt at the study of that theory. Her task was to present main theses of G. F. Knapp and to examine whether the theory found its application in the modern monetary systems.

Upon presentation of main theses of G. F. Knapp references were made to the theories of John Law, L. Walras, J. M. Keynes. The differences between metalism and nominalism were indicated. In the answer to the query the immediate interest of G. F. Knapp theses was emphasised. Applications of his theory in current international monetary system is brought forward.

It was proved by G. F. Knapp that money is always an autonomous tender. Moneyed function is its, essence. Money is always numéraire. Substantial value of money is unnecessary and so are gold parity and par value system. State can fix a nominal value of its currency, as a compulsory legal tender and secure a future purchasing power as means of exchange. The exchange rate is a price of foreign currency expressed in a domestic unit. It cannot be fixed arbitrarily, as it is formed by the whole of state policies and international exchange. According to the Knappian pantopolical theory of exchange rate, a state has to run the monetary policy both inland and with reference to the foreign relations.

All fundamental Knappian theses are presently fully realised in monetary system of many countries. In the international monetary system it is used in basket currency introduced by the IMF in 1974 as well as in establishing principles of central rate.